

HUSAYN VOIZ KOSHIFIY ASARLARIDA “SUHBATLASHISH VA MUOMALA ODOBLARI” XUSUSIDA

Ushbu maqolada Husayn Voiz Koshifiy asarlarida suhbat odobi va so'zlashuv madaniyati haqida fikr yuritiladi. Har bir insonning o'zaro muloqotga kirishishda dastlab til va so'z vositasi muhim sanalib, aloqalashuv jarayonida muomala madaniyati yetakchi ahamiyat kasb etadi. Shunday ekan, so'zlashuvdagi bu kabi omillarga e'tibor qaratilishi bugungi kunda o'zining dolzarbligi bilan ajralib turadi.

Kalit so'zlar: so'z, til, suhbat, suhbatlashish odobi, odob, tarbiya, yaxshi so'z, yomon so'z, hamsuhbatni eshitish.

В данной статье рассматриваются этикет и культура разговора в произведениях Хусейна Ваза Кашифи. Язык и лексика важны во взаимодействии каждого человека, а культура общения играет ведущую роль в процессе общения. Поэтому акцент на таких факторах в разговоре актуален и сегодня.

Ключевые слова: слово, язык, разговор, разговорный этикет, этикет, воспитание, доброе слово, дурное слово, слушание собеседника.

This article examines conversational manners and the culture of speech in the works of Hussein Waiz Hoshifi. When each person enters into mutual communication, language and means of speech become of paramount importance, and in the process of communication, the culture of behavior becomes of leading importance. Therefore, the emphasis on such factors in colloquial speech is still relevant today.

Keywords: word, language, conversation, conversational manners, manners, upbringing, good word, bad word, hear conversation.

Kirish. Mamlakatimiz o'z taraqqiyotining yuksalish bosqichiga kirgandan so'ng amalga oshirilayotgan ilmiy, ma'naviy, madaniy sohalaridagi islohotlar natijasida dunyoga o'zining ulkan hissasini qo'shgan mutafakkir allomalarimizning ilmiy, ma'naviy merosini, ularning falsafiy ta'limotlarini har tomonlama o'rganishga keng imkoniyatlar yaratib bermoqda. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev ta'kidlaganlaridek, "Biz ajdodlarimizning donishmandlik an'analarga amal qilib, ularning g'oyalarini teran anglagan holda, qat'iy islohotlarni amalga oshirmoqdamiz, mamlakatimizning yangi qiyofasini shakllantirish yo'lidan bormoqdamiz [1].

Pedagogik tadqiqot metodlari sirasiga suhbat metodi kirar ekan, uning maqsadi pedagogik kuzatish chog'ida qo'lga kiritilgan ma'lumotlarni boyitish, vaziyatga to'g'ri baho berish, muammoning yechimini topishga imkon beradigan pedagogik shart-sharoitlarni yaratish, tajriba-sinov ishlari subyektlarining imkoniyatlarini muammo yechimiga jalb etishga xizmat qiladi. Demak, axloqiy tarbiya shakllanadigan maskan bu avvalo oiladir. Keyin esa maktabda ustozlar bolaga ta'lim bilan tarbiyani birga uyg'un holda olib borishadi. Uning natijasida yoshlarda tarbiya yuksak ma'naviy qadriyat darajasiga yetishib: "tevarak atrofdagi narsalarning, kishining jamiyat uchun ijobiy yoki salbiy ahamiyatini ko'rsatuvchi axloqiy

tamoyillar, g'oyalar yo'l-yo'riqlar va maqsadlarda ifodalangan baho mezonlari va usullaridir" [2].

Inson uchun birinchi muloqot shakli bu til va so'zdir. Muomala insonlarni bir-biriga bog'lovchi, yaqinlashtiruvchi katta-kichik xayrli ishlarga undovchi fazilatdir. Insonning go'zal hayot kechirishida, jamiyat orasida o'z o'rnini topa olishida, boshqalarning hurmat-ehtimomiga erishishda muomalaning o'rni kattadir. Chunki muomala jarayonida so'z aqldan quvvat oladi. So'z, yuz va ko'z, tilning ko'rki hisoblanadi. Husayn Voiz Koshifiy (1440-1505) bu borada o'z fikrini bildirib, "odamzodning sharafi nutqi bilan va nutqiga rioya qilmagan odam bu sharaftan bebahradir", deb aytadi. Notiqlik san'ati sarkardalik mahorati bilan barobar darajada ulug'lagan [3]. Mashhur notiq Sitseron: "Tarixda yo yaxshi harbiy sarkarda, yo yaxshi notiq bo'lish kerak", degan ekan. Bu gapda katta hikmat bor. Harbiy sarkardaning itoatida ko'p sonli lashkar bo'lishini tasavvur qilsak, bu so'z tasodifiy o'xshatish emasligiga amin bo'lamiz.

Grek va Rim notiqchilari Aristotel, Demosfen, Sitseron, Kvintilian kabi nazariyotchilarning hayotiy tajribalari ham bunga misoldir. Ular kishilik jamiyatida ritorika va notiqlik san'atining o'ziga xos maktabini yaratdilar. Shu o'rinda "Suqrotcha suhbat" metodining mohiyati haqida ikki og'iz: yo'naltiruvchi savollar berish orqali

58 haqiqatni topishga intilishdan iborat bu metodda faylasuf o'quvchida qiziqish, bilishga intilishni uyg'otadigan savoldan foydalanadi, mulohaza yuritish asosida o'quvchini voqea-hodisalarning mohiyatini idrok etishga undaydi. O'qituvchining mulohazasi ko'pincha ritorik savollarni muhokama qilish bilan to'ldirilib turiladi. Suqrotcha suhbatlar bir yoki bir necha o'quvchilar ishtirokida tashkil etiladi. Suqrotcha suhbatni tashkil etishda alloma o'quvchilarni "Men faqat hech narsani bilmasligimni bilaman" g'oyasi (tezisi) asosida faoliyat yuritishga undagan. Suqrot tomonidan asoslangan insonning ijobiy tabiati haqidagi qarashlar negizini o'z-o'zini anglashga doir g'oya tashkil etadi. Suqrotning eng mashhur tezislaridan biri quyidagichadir: "Kim o'zini yaxshi bilsa, uning uchun nima foydali ekanligini biladi va o'zining nimaga qodirligini-yu, nimani uddalay olmasligini tushunadi". Yuqoridagi fikrdan ko'rinadiki, aynan suhbatlashuv pedagogikaning eskirmaydigan metodlaridan biri sanaladi.

Markaziy Osiyo madaniyati tarixida ham nutq madaniyati yuqori mavqega ega bo'lib, notiqlik, voizlik, va'zxonlik "Qur'onni" targ'ib qilish bilan mushtarak holda so'zning ahamiyati ma'nosi va undan o'rinli foydalanish borasida "Nutq odobi", "Muomala madaniyati", "Nutq madaniyati" tushunchalari bilan izohlangan. Bu borada Koshifiyning fikrlari tahsinga loyiq. Masalan, u so'z haqida fikr yuritib, so'z hamma vaqt savob uchun ishlatilishi, to'g'ri va haqqoniy bo'lishi kerakligi va bunday bo'lmasa jim turgan ma'qulroq ekanini ta'kidlaydi. Tildan ixtiyor olgan so'z esa muomala ishtirokchisiga aylanib, kishilar qadr-qimmatini, izzatini joyiga qo'yishni, an'anaviy axloqiy me'yoriy talablarini bajarishni taqozo etadi. Koshifiy shayxlar va boshqa martabaga erishganlar uchun ham, hali martabaga erishmagan kishilar, muridlar uchun ham rioya qilinishi zarur bo'lgan bir qancha suhbat odoblari haqida to'xtalib o'tadi. Uning fikricha martabaga erishgan kishilar suhbatda sakkiz qoidani saqlashlari kerak: "birinchidan, har kimning ahvoliga qarab munosib so'z aytsin. Ikkinchidan, dag'allik qilmasdan lutf va muloyimlik bilan gapirsin. Uchinchidan, gapirayotganda tabassum qilib, ochilib gapirsin. To'rtinchidan ovozini baland ko'tarmasin, eshituvchilarga malol keltirmaydigan qilib gapirsin. Beshinchidan, odamlarga nafi tegadigan ma'noli gaplarni gapirsin. Oltinchidan, agar so'zning qimmat-qadri bo'lmasa, uni tilga olmasin, chunki ulug'larning so'zi bamisoli urug'dir, agar urug' puch yoki chirigan bo'lsa, uni qayerga ekmang unib chiqmaydi", deb ta'kidlaydi. Mutafakkir fikrini davom ettirib, martabaga yetmaganlarning suhbat odobi ham sakkizta deb, bular: "birinchidan, so'ramagunlaricha

gapirmaslik, ikkinchidan, gapirayotganda ovozini baland ko'tarmaslik, uchinchidan, gapirayotganda o'ngu so'lga qaramaslik...(tarjimada yo'q), beshinchidan, qattiq gapirmasin va betga choparlik qilmaslik, oltinchidan, pushaymon bo'lmaslik uchun o'ylab gapirish, yettinchidan, odamlar gapini bo'lib so'z kiritmaslik, sakkizinchidan, ko'p gapirmaslik, oz bo'lsa ham, ammo soz gapirishni shior etsin", -deb aytib o'tadi.

Asosiy qism. Koshifiy insondagi chiroyli xulq va muloyimlik to'g'risida "xulqdan murod xushxulqlik va xushfe'llikdir va muloyimlikdan maqsad yumshoqlik va toza qalblikdir", deydi. Yana biridan murod lutfli va ko'ngil ovlovchi bo'lishdir, boshqa biridan maqsad murosali bo'lmoqdir, deb aytadi. Ammo xushxulqlik va xushfe'llik hamma ne'matlarning yaxshirog'idir va sifatlarining go'zalrog'idir, deb tushuntiradi. Koshifiy aytishicha, xushxulqning belgisi o'ntadir. Birinchisi, yaxshi ishlar borasida elga qarshi bo'lmaslik, ikkinchisi, o'z nafsini tiyish, uchinchisi, birovning aybini qidirmaslik, to'rtinchisi, har kimdan noloqiy ish yuz bersa, uni tuzatishga harakat qilish, beshinchisi, gunohkor uzr aytsa uzurini qabul qilish, oltinchisi, muhtojlarning hojatini chiqarish, yettinchisi, odamlar uchun mashaqqat tortish, sakkizinchisi, xudbinlik qilmaslik, to'qqizinchisi xaloyiqqa ochiq yuzli bo'lish, o'ninchisi, odamlarga yaxshi so'z aytishdir. Koshifiy muloyimlikning ma'nosi yumshoqlik bilan xalq ichida muomala qilishdir va har bir ishda muloyimlik yor bo'lsa, shu ishning yaxshilik bilan tugashidan o'zga ehtimoli yo'qdir, deb javob beradi. Ammo har bir ishda qo'pollik va dag'allik hamroh bo'lsa, vayron bo'lishdan o'zga chora yo'q. Qo'pol so'z do'stlik rishtasini uzadi, yumshoq so'z adovat pog'onasidan do'stlik martabasiga yetkazadi, deb yozadi. Agar kishining zaboni muloyim va shirin bo'lsa u hatto qancha katta bo'lishidan qat'iy nazar filni ham o'ziga rom qila oladi, deb aytadi:

Rom qilg'ay o'ziga shirin zabonlig' filni,

Sudragay har on ani aylab burunduq qilni [7].

Suhbatlashish jarayonida muomalaning asosiy jihatlari so'zlash va tinglay bilishni tashkil etadi. Shuning uchun ham muomala madaniyatida inson o'zining xushfe'llik, bosqlik, rostgo'ylik, kamsuqumlik va shirinsuxanlik kabi axloqiy me'yorlarida namoyon bo'ladi. Koshifiy har bir kishi so'zlayotganda albatta "sidqu sadoqat tili" bilan gapirishi kerakligini, eshituvchi esa uni "qabul qulog'i" bilan tinglashi kerakligini ta'kidlaydi. Suhbat jarayonida esa yaxshi va yomon so'zlar ham bir tildan chiqadi va uning aytadigan so'zlari birovga foyda keltirishi kerakligini daraxt misolida tushuntirishga harakat qiladi. "Agar so'z senikimi yoki sen so'znikimi, deb so'rasalar: men

soʻzniki va soʻz menikidir, chunki soʻz insonlik daraxtining mevasidir, daraxtni meবাদan, mevani esa daraxtdan ajratib boʻlmaydi. Agar nuqsonli soʻz qaysidir, deb soʻrasalar, Xudo va Rasulning soʻziga muvofiq kelmaydigan soʻz, deb javob bergil. Agar yaxshi soʻz qaysi, deb soʻrasalar, kishilarga nafi tegadigan soʻz, deb aytgil. Yomon soʻz qaysi, deb soʻrasalar, birovga zarari tegadigan soʻz, deb javob bergil, deb taʼkidlaydi. Insonning feʼl-atvoridagi odobi uning odamlar bilan munosabatida yaqqol koʻzga tashlanadi. Shundan bilish mumkinki, maʼnaviyatli insonning “ichki, ruhiy, axloqiy qiyofasi, tushunchasi boʻlib, maʼlum bir axloq meʼyorlari, maromlari asosida yashash tarzi, umuman hayotidir”.

Koshifiy fikrini davom ettirib, umuman yaxshi insonlar suhbatiga qiziqish kerak va yomon kishilar bilan munosabatda boʻlishdan parhez qilish ham lozim, chunki har bir toifa suhbatida odamga oʻz taʼsirini oʻtkazadi. Yaxshilar bilan hamsuhbat boʻlish davlat va saodat natijasini beradi va yomonlar birga oʻtirish xorlik va pushaymonlik hosilini koʻrsatadi. Yomon kishilar ikki guruhdir, birini daf qilish shart, yaʼni viloyatdan yoʻq qilish kerak va yana birini man qilish lozim, yaʼni ular bilan suhbatlashishni taqiqlash kerak. Sultonlar mulozimatlari noloziq toifalar guruhi koʻp soʻzlaydigan va laqmalardir. Chunki koʻp soʻz kishining soʻzida hech qadr va eʼtibor boʻlmas, beqadr soʻz oliymiqdor janobiga qanday munosib boʻlsin. Yozilishicha, koʻp soʻzlashga kim qiziqsa, uni jinniga chiqarish kerak, yaʼni hamma uni devona deb ataydilar. Bir masalda “koʻp gapiruvchi, behuda gapiruvchi” deb yozilgan.

Hikoyada yozishlaricha, uch podshoh Noʻshirvon majlisida hozir boʻldilar. Bular Rum qaysari, Chin xoqoni, va Hindiston royidir. Noʻshirvon ularga “Shunday jamoa yigʻilishiga yillar, bilki ming yillar kerak. Shunday ekan, kelinglar, toki har birimiz bittaadan fikr aytaulik, chunki podshohlar soʻzlari soʻzlar podshohidir. Bizdan tarix sahifasida ibratli yodgor asari sobit boʻlmasdan, jamoamiz tarqab ketsa, afsus va nadomat hosil boʻladi.

Bayt: Mumkin ersa yaxshi soʻz qil oshkor,

Yaxshi soʻzdin, xoʻp yoʻqtur yodgor [7].

Mumkin boʻlsa yaxshi soʻz va gapni bayon et, shuni bilki yaxshi soʻzga teng keladigan boylik yoʻqdir.

Birinchi boʻlib Kisroga ishorat qilib: “Hargiz aytmagan soʻzga pushaymon boʻlmadim, baʼzi soʻzlar aytib edim, unga koʻp nadomat chekdim”. Keyin esa Rum qaysari “Nima demagan boʻlsam, uni deya oldim, ammo deganimdan keyin hech birini qaytarib, tasarrufim qoʻliga ololmadim, yaʼni har bir soʻz oʻqiki, bayon joyidan hanuz judo boʻlmabdir, unga qudratim borki, har vaqt xohish

qilsam otgayman. Ammo talaffuz yoyidan borgan vaqtdan soʻng, uni yana qayta oʻrniga keltira olmasman”. Chin xoqoni esa “Har bir soʻzki, hali aytmadim u menga tobe, men undan gʻolibman. Aytilagan soʻzimga men gʻolib boʻlolmasman, yaʼni soʻz kelinchagi, toki fikr pardasi ichradir, xohish pardozchisida ixtiyor boʻladi, agar xohish qilib. Nutq ravvoqi uzra jilvaga keltirar, Yoʻqlik niqobi ichra maxfiy saqlar. Ammo soʻz jimlik hijobidan chiqdi, ikkinchi bora xavf xilvatxonasiga olsa boʻlmaydi”. Hind royi “Har jumlaki, bu tun sahifasidan namoyon boʻldi, yo savob suratida jilva berur va yo xato xiltida koʻrinadi. Agar savob boʻlsa, aytuvchi u soʻzni bajarishga majbur boʻladi, yaʼni unga amal qilish lozim boʻladi. Agar xato boʻlsa, uning ziyoni maʼlumdir, bayonning hojati yoʻq, demak ikkala holda ham xomushlik yaxshiroqdir”. Donishmandlar aytganki, xomushlik yomon soʻzdan yaxshi, yaxshi soʻz xomushlikdan yaxshiroqdir.

Qitʼa:

Tutib ogʻzingni san xomush boʻlgʻil,

Yetishgan chogʻda koʻnglungga yomon soʻz.

Vali gar boʻlsa yaxshi soʻz mahali,

Tilingni soʻzga kelturgil ochib koʻz [7].

Koshifiy bu yerda aytmoqchiki, har qanday yomon soʻz insonning soʻzlashdan tiyilishi kerakligini, mavridi kelganda esa yaxshi soʻz uchun qulfi dilingni ochishing lozimligini aytib oʻtadi.

Muhokamalar va natijalar. Sharqda soʻzlashda va tinglashda ham oʻzining odobi bor. Unga koʻra kattalar gapirganda hamisha kichiklar eshitadi. Albatta, olimlar esa tinglanadi. Qoidaga amal qililib, bir kishi gapirganida boshqalar eshitadi, yaʼni navbatma-navbat soʻzlanadi. Muomalaning boshi – salom. “Salom”ning maʼnosi – “tinchlik” demakdir. Shunday ekan, birovga salom bergan har kim oʻsha insonga tinchlik, xotirjamlik hamroh boʻlishini tilaydi. Salom odobiga binoan, ozchilik koʻpchilikka, yoshlar kattalarga, shogird ustozga, ulovdagi piyodaga, piyoda oʻtirganga, qizlar oʻgʻil bolalarga salom beradi [4]. Ammo bu qatʼiy majburiyat boʻlmasdan, hadislarida keltirilganidek, Allohdan umidi koʻp boʻlgan har qanday inson salom berishga shoshiladi. Demak, salom imon ishidir. Bolaga uyda hech kim boʻlmasa ham, salom berib kirishni oʻrgatish kerak. Bu – ham odob, ham qadriyat. Ogʻzida ovqat bilan gapirish – odobsizlik. Hojatxonada, hammomda gapirish – odobsizlik. Bu joylarga chap oyoqda kirib, oʻng oyoqda chiqiladi. Muomala jarayonida suhbatdoshning jinsi, irqi, millati, dini eʼtiborga olinishi zarur. Aks holda, bu noqulay vaziyatga sabab boʻlishi mumkin. Oʻrtacha ovozda, shoshmasdan soʻzlash lozim. Bu ham odobdan. Soʻzlovchi tinglovchiga orqa oʻgirib gapirmaydi – tik boqadi, suhbat jarayonida turli

60 odobsiz xatti-harakatlarni qilmaydi. Yolg'on so'zlarni aytmaslik imondan. Ustozlar, ota-ona oldida tavoze' zarur. Bunda chap qo'l o'ng qo'l ustiga qo'yilib, xiyol egilgan ko'yi turiladi. Javobda ham shoshma-shosharlik yaramaydi. Muloqot paytida asoslangan fikrlar, hikmatlar, buyuk zotlarning so'zlarini dalil qilish uning ta'sirchanligini oshiradi. Bolani tinglash kerak. Shu orqali u boshqalar fikrini hurmat qilishni, eshitishni o'rganadi. So'zlaganda besabab, baland ovozda kulishdan qaytarilgan. Manbalarning guvohlik berishicha, qattiq kulish ko'ngilni o'ldiradi. Inson mehsiz, soxta mulozamatli bo'lib qoladi. Nojiddiy muomala esa insonlarni uzoqlashtiruvchidir. Kattalar bilan yurganda yoshlar orqaroqda turadi. Odob yuzasidan. Ko'cha madaniyati ham borki, unga ko'ra, biror eshik ochiq bo'lsa ham, undan ichkariga qaralmaydi. Bu masalada hadis bor: "Bir kishi Rasululloh (sav)ning hujralaridagi begona ko'zdan pana qilib turadigan to'siq osha ichkariga qaradi. Shu payt janob Rasululloh qo'llarida taroq ushlab turgan edilar, uni ko'rib: "Agar qarab turganingni bilganimda edi, mana shu taroq bilan ko'zingni o'yib olgan bo'lar edim, zero, izn so'rash (odati) qarash uchun (ham) tayin qilingan!" – dedilar" [4]. Demak, o'zgalar uyiga uning iznisiz mo'ralamaslik, qaramaslik, kirmaslik – sunnat. Bu borada G'azzoliy ham har bir insonga nafsni tergashni odatga aylantirishni tavsiya etadi. Nafsni me'yorga solishda alloma oila masalasi va undagi tarbiyaga alohida ahamiyat qaratib, bolaning yaxshi inson bo'lib shakllanishida oilaning o'rni beqiyos ekanligini ko'rsatadi. Farzand dunyoga kelgan ilk kunlardan kuzatuv ostida bo'lishi, uni maqtovg'a loyiq harakatlarga o'rgatish lozim. Uni yomon suhbatlardan asrash kerak. O'z o'rnida bekorchilik, taqinchoqlar va to'qlikka ham o'rgatmaslik lozim, aks holda u buni butun umri davomida izlaydi. Ota-ona farzand tarbiyasi bilan jiddiy shug'ullanishi shart. Bolani ovqatlantirish bilan tarbiyalashda sog'lom va halol enagani yollash kerak, chunki bolani haromdan hosil bo'lgan sut bilan katta qilsa, bunda baraka bo'lmaydi. Bolani hech qachon e'tiborsiz tashlab qo'yish yaxshi emas. Ota suhbatda doimo jiddiy ko'rinishga ega bo'lib, farzandni ba'zan jazolashi shart. Ammo, jazo haddan oshib ketishidan saqlanish kerak. Onasi esa uni domiy ravishda yomon harakatlardan qaytarishi uchun otasi bilan qo'rqitishi lozim. Bolani kunduzi uxlashga yo'l qo'ymaslik kerak, bu uning yalqovligiga sabab bo'lishi mumkin, ammo shunday sharoit yaratish kerakki, u kechasi yaxshi uxlasin. Bola darsdan keyin charchoqni yozish uchun dam olishi va o'ynashi kerak. Biroq, bu o'yin uning tinkasini quritadigan darajada bo'lishi kerak emas. Uni o'yindan butkul mahrum qilish ham yaxshi ish emas [5]. Yuqorida keltirilgan fikrlardan

shu narsa ayonlashadiki, G'azzoliy tarbiya masalasida o'rtachilik prinsipidan kelib chiqqan holda yondashadi. U faqat bola tarbiyasida emas, balki nafs tarbiyasida ham mo'tadillikni saqlashga alohida ahamiyat qaratadi. Ya'ni, bizga kerakli nuqtaning ikki tarafdan bir xil uzoqlikda joy olishini ta'minlashga harakat qiladi. G'azzoliy nuqsonlarni butunlay yo'qotishning iloji yo'qligini ta'kidlab, bunday qilishga intilish teskari natijalarga olib kelishini aytadi. Biroq, ehtirolarni jilovlash orqali uni nazorat qilish mumkin. Demak, ehtirolarni jilovlash bu ularni yo'qotish emas, balki ularni me'yorda ushlashdir. Chunki, shahvat inson tanasi uchun kerak, shu bois ularni mo'tadil holga keltirish zarur, sababi, go'zal xulq aqlning mo'tadilligiga, g'azab va shahvatning mo'tadilligi esa ularni aqlga bo'ysunishiga bog'liq. Bunday xulqqa ikki yo'l bilan erishilishini aytadi. **Birinchisi** - ilohiy ehson bilan. **Ikkinchisi** – qattiq mehnat va riyozat bilan hosil bo'ladigan xulq. Bunda nafsga yuklangan bu mehnat, to tabiatiga singib, xulqqa aylanib ketguncha ulkan sabr kerak. Chunki, imkoniyat sifati insonning ichida. Haqiqatdan ham, ko'z tug'ilishidan keyin ko'rib-ko'rib rivojlanadi, yaxshi ko'radigan bo'ladi. Demak, yaxshi axloq goh tabiiy-tug'ma, goh yaxshi fe'llarga odatlanish tufayli, gohida yaxshi fe'lli kishilarni ko'rib, ularga yaqin bo'lish natijasida hosil bo'ladi.

Pedagogikada suhbat metodi shaxs ijtimoiy ongini g'oyaviy va ma'naviy-axloqiy jihatdan shakllantirishda o'qituvchining jonli nutqi, o'quvchi bilan o'zaro munosabati ta'sirchan usullardan hisoblanadi. Suhbat jarayonida o'quvchi shaxsi yaqindan anglanadi va u haqidagi tasavvurlari yanada boyiydi. Ta'lim oluvchi bilan suhbatlashish jarayonida uning shaxs sifatida shakllanishiga yordam beradigan ma'lumotlar beriladi, ijtimoiy va tabiiy borliqqa nisbatan munosabat baholanadi, ijobiy sifatlar rag'batlantirilib, salbiy holatlar aniqlanib, ularni bartaraf etish yo'l-yo'riqlari ko'rsatiladi. Bu yerda tarbiyalanuvchida ishonch hosil qiluvchi tarbiya usullari shaxsni ishontiradigan suhbatlar sanaladi. Bu usulni qo'llash uchun tarbiyalanuvchilar yoshini chegaralab bo'lmaydi, aksincha, bu kabi suhbatlar barcha yoshdagi balog'atga yetmaganlar uchun birdek samarali bo'ladi. Ishonch hosil qiladigan suhbatlarning bolani o'z xatti-harakatlari mohiyatini tushuntirishga, ular yuzasidan izoh berishga undash uchun xizmat qilishi muhim ahamiyatga ega. Qolaversa, ota-onalar, o'qituvchilarning kichik yoshdagi bolalar bilan suhbatlashishda "Mening o'ylashimcha, bu ishing to'g'ri emas, bu haqida o'zing nima deysan?", "Ayt-chi, seningcha, shu ishing to'g'rimi?", "Agar bordi-yu, shu ishni men qilgan bo'lsam, sen nima

degan bo'larding?", "Agar Komil bunday qilganida sen xafa bo'lmagan bo'larmiding?" kabi savollar asosida bolani o'z xatti-harakatlari yuzasidan o'ylab ko'rishga undash maqsadga muvofiqdir. Bunda bolaga shaxsiy harakatlarining mazmunini anglatish bilan birga, to'g'ri xatti-harakat qanday bo'lishini tushuntirish, buning natijasida atrofdagilarning qanchalik xursand bo'lishlarini aytib o'tish maqsadga muvofiqdir. Bunday suhbatlar hech qachon samarasiz bo'lmaydi. Biroq, suhbatlashish chog'ida bolaga zo'rlik qilinsa, bu haqidagi ma'lumotlar bolaning miyasida uzoq vaqt saqlanib qoladi. Hatto bir necha yillar o'tgandan keyin ham bola bu haqida o'ylaydi.

Suhbat metodi savol va javob shaklidagi dialogik xarakterga ega ta'lim metodi sanalar ekan uning quyidagi turlari mavjud: 1) kirish suhbat (o'quv ishlarining boshida tashkil etiladi; uni tashkil etishdan ko'zlangan maqsad hal etilishi zarur bo'lgan ishlar mohiyatining o'quvchilar tomonidan anglab yetilganligini tekshirib ko'rishdan iborat); 2) yakuniy suhbat (o'quvchilar tomonidan egallangan bilimlarni umumlashtirish va tizimlashtirish maqsadida amalga oshiriladi); 3) katexisizm (qisqa bayonli) suhbat (o'quvchilarning boshlang'ich bilim darajasi, ularning yangi mavzuni o'zlashtirishga tayyorgarliklarini aniqlash uchun dars avvalida yoki so'nggida qo'llaniladi); 4)

evristik suhbat (yangi bilimlarni muammoli tarzda egallashga yo'naltiriladi; unga ko'ra savollar ketma-ketlikda beriladi, buning natijasida o'quvchilarda mustaqil fikrlash, bilish faolligi, tahlil qilish, dalillarni bayon etish laqyoati yuzaga keladi); 5) tushuntirish (o'quv materialini mazmunini isbot, tahlil, umumlashma, taqqoslash asosida bayon qilish bo'lib, u hikoyaga nisbatan birmuncha keng qo'llaniladi; tushuntirish chog'ida o'quv materialining qiyin o'rinlariga urg'u berilib, mazmun ochiladi; tushuntirish samarasi o'qituvchining ko'rgazmali vositalardan foydalanishiga ko'p jihatdan bog'liq).

Xulosa. Bugungi kunda quyidagi shartlarga amal qilish suhbat metodining samaradorligini ta'minlaydi: 1) maqsaddan kelib chiqqan holda suhbat uchun belgilanuvchi savollarning mazmuni aniqlash, savollar o'rtasidagi mantiqiylik va izchillikni ta'minlash; 2) suhbat joyi va vaqtini aniq belgilash; 3) suhbat ishtirokchilarining sonini aniqlashtirish; 4) suhbatdosh to'g'risida avvaldan muayyan ma'lumotlarga ega bo'lish; 5) suhbatdosh bilan munosabatning samimiy bo'lishiga erishish; 6) suhbatdoshning o'z fikrlarini erkin va batafsil ayta olishi uchun sharoit yaratish; 7) savollarning aniq, qisqa va ravshan berilishiga erishish; 8) olingan ma'lumotlarni o'z vaqtida tahlil qilish.

Adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. Mirziyoyevning Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasining 72-sessiyasida so'zlagan nutqi. // <http://www.press-service.uz/lists/view/>
2. Abdulhay Abduraxmonov. Saodatga eltuvchi bilim. –T.: "Movarounnahr" 2004. 525-bet.
3. Qungurov R., E.Begmatov, Y.Tojiyev Nutq madaniyati va uslubi asoslari. -T., 1992. 6-bet.
4. Buxoriy Muhammad ibn Ismoil. Sahihi Buxoriy. 2-kitob. –T.: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2008. 6231, 6232, 6233, 6234, 6241-hadislar. –B. 409-410-411.
5. Imom Muhammad G'azzoliy. Ihyou ulumiddin. Qo'lyozma. 3-jild. Buxoro viloyat Abu Ali ibn Sino nomidagi axborot kutubxona markazi Sharq qo'lyozmalar fondi, № 462. – V. 45.
6. Shayx Ahmad Ibn Muhammad Abdulloh. "Axloq solihiy (Yaxshilar axloqi). –Toshkent: "Azon kitoblari" nashriyoti, 2020-y. 207-b.
7. Husayn Voiz Koshifiy. Axloqi Muhsiniy. Futuvvatnomai Sultoni. -Toshkent. "O'zbekiston", 2019. 289-b.
8. Is'hoqjon Muhammadjon o'g'li. Ta'lim va tarbiya. –Toshkent: "Hilol nashr", 2018. 14-b.
9. Shayx Muhammad Sodik Muhammad Yusuf. Ijtimoiy odoblar. –Toshkent: "Hilol nashr", 2016. 372-b.
10. Islom ensiklopediyasi. Zuhridin Husniddinov tahriri ostida. –T.: "Davlat ilmiy nashriyoti", 2004. 165-b.
11. Firuz Muzaffarov. G'azzoliy insonga oid ta'limotining ilmiy-falsafiy asoslari. -Toshkent: "Turon zamin ziyo", 2014. 162-b.
12. Ashurova M. Futuvvat (Javonmardlik) -axloqiy tarbiya asosi // "Pedagogik mahorat" Ilmiy-nazariy metodik jurnal. 2021-yil, 2-son. 106-b.